

Ἑρμηνεία τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ σημερινὰ πολιτισμικὰ δεδομένα. Μία ὀρθόδοξη προσέγγιση

ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ*

I

Στόχος αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι νὰ δείξει ὅτι ἡ ἔρμηνεία τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὡς καταγραφῆς τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ μέσα στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, εἶναι μία συνεχῆς ἐπανερμηνεία τῆς μέσα στὶς ἐκάστοτε ἱστορικὲς καὶ πολιτισμικὲς συνθῆκες, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ποῦ ἐρμήνευσαν τὴν Ἀγία Γραφή μέσα στὸ συγκεκριμένο ἱστορικὸ καὶ πολιτισμικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς τους, παίρνοντας στοιχεῖα ἀπὸ τὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τῶν χρόνων τους ἀλλὰ καὶ προσφέροντας σ' αὐτὴν τὶς βιβλικὲς ἀλήθειες. Ἡ ἐπιστροφή στοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ποῦ ὡς ἐρμηνευτικὸ «παράδειγμα» προτάθηκε ἐπανειλημμένα στὸν τόπο μας, δὲν θὰ πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ὡς μία ἀνώδυνη ἐπανάληψη τῶν πατερικῶν ἐρμηνειῶν ἀλλὰ ὡς μία ἐπώδυνη καὶ δημιουργικὴ ἀξιοποίηση τῶν ἐρμηνειῶν αὐτῶν μὲ σάρκα καὶ ὀστᾶ τῆς σημερινῆς πραγματικότητας.

Ὁ ἱστορικὸς παράγων, ὡς πλαίσιο ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκφράστηκε καὶ διατυπώθηκε ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς πλαίσιο ἐντὸς τοῦ ὁποίου κατανοήθηκε καὶ ἐρμηνεύτηκε, ἀποτελοῦσε πάντοτε θεμελιῶδες μέλημα τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ καὶ κάθε ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ σταθερὸ ἔδαφος τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας ὀδηγοῦσε στὴ διάρκεια τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας πρὸς Γνωστικὲς, αἵρετικὲς ἐρμηνεῖες ποῦ ἀποτελοῦσαν κίνδυνο γιὰ τὴν παραχάραξη τῆς βιβλικῆς ἀλήθειας, κίνδυνο ποῦ ἔλλοχεύει σὲ κάθε ἐποχή. Ἡ Ἐκκλησία τῶν πρώτων αἰῶνων πάλεψε δυναμικὰ ἐναντίον τῶν Γνωστικῶν αἱρέσεων, ποῦ ἐπηρεασμένες ἀπὸ ἑλληνικὲς δυαρχικὲς διδασκαλίες διατείνονταν ὅτι ὀδηγοῦσαν τοὺς

* Ὁ Ἰωάννης Καραβιδόπουλος εἶναι Ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

άνθρώπους σὲ ὑψηλότερες δῆθεν σφαῖρες πνευματικότητας. Σ' αὐτὲς ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀντέταξε μία χριστιανικὴ μεταφυσικὴ ἀλλὰ τὸ «σκάνδαλο» τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος τοῦ Σταυροῦ τοῦ Ἰησοῦ ὡς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἱστορίας τῆς θείας οἰκονομίας. Ἀντέταξε ἐπίσης τὸ ἱστορικὸ γεγονός ὅτι «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν» (Ἰω. 1,14), γιὰ νὰ μεταμορφώσει τὸν κόσμον ὄχι μόνο ἐσχατολογικὰ ἀλλὰ στὸ παρὸν, στὸ ἐκάστοτε παρὸν. Ἡ πίστη τῆς Ἐκκλησίας στὴ σάρκωση τοῦ Λόγου, τὸ δόγμα δηλ. τῆς ἐνανθρώπησης, ἀποτελεῖ τὴ θεολογικὴ βάση στὴν ὁποία στηρίζεται ὁ διάλογος τοῦ χριστιανικοῦ Εὐαγγελίου μὲ τίς ἐκάστοτε ἱστορικὲς καὶ πολιτισμικὲς συνθήκες, καὶ μάλιστα σὲ μία ἀμφίδρομη πορεία κατὰ τὴν ὁποία ἀπὸ τὴ μία μεριὰ τὸ μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου δέχεται καὶ ἐνσωματώνει τὰ πολιτισμικὰ δεδομένα (εἶναι αὐτὸ πὸν ὀνομάζεται διεθνῶς *inculturation* τοῦ Εὐαγγελίου) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπηρεάζει καὶ προάγει τὸν πολιτισμό. Γιατὶ πολιτισμὸς δὲν εἶναι παρὰ «τὰ ἔργα καὶ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου πὸν βρίσκεται σὲ μία δημιουργικὴ πορεία, [...] σὲ μία ἀνοδικὴ ἱστορικὴ διαδρομὴ πρὸς τὴν καλὴ ἀλλοίωση τῆς ζωῆς, ἐνῶ ἀντίθετα ὅ,τι φθείρει τὴ ζωὴ καὶ τίς ἀνθρώπινες σχέσεις σημαίνει στασιμότητα καὶ καταστροφή» καὶ δηλώνει ἀπουσία πολιτισμοῦ¹.

Πρῶτος θεολόγος τῆς Ἐκκλησίας, πὸν τόνισε τὸν ἱστορικὸ χαρακτήρα τοῦ μυστηρίου τῆς λυτρωτικῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ, εἶναι ὁ Εἰρηναῖος, ἐπίσκοπος Λουγδούνου (σημερινῆς Lyon τῆς Γαλλίας), ὁ ὁποῖος στὰ τέλη τοῦ 2^{ου} αἰῶνα παρουσίαζε στὰ ἀντιαιρετικά του ἔργα τὴν ἱστορία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, στὴν ὁποία ἱστορία πρωταγωνιστοῦν Θεὸς καὶ ἄνθρωπος μὲ σκηνικὰ τίς συγκεκριμένες ἱστορικὲς συνθήκες, μέσα στίς ὁποῖες ὁ Θεὸς ἀναζητᾷ συνεχῶς τὸν ἄνθρωπο γιὰ νὰ τὸν σώσει, καὶ αὐτὸς διαφεύγει, ὥσπου τελικὰ συναντᾷ τὸν Θεὸ στὴν ἐν Χριστῷ συνδιαλλαγῇ, στὴν «ἀνακεφαλαίωση» τῶν πάντων, κατὰ τὸν Παύλειο ὅρο² πὸν ἀποτελεῖ κεντρικὴ ἐπίσης θεολογικὴ ἔννοια στὰ ἔργα τοῦ Εἰρηναίου³.

1. ΝΙΚΟΥ ΜΑΤΣΟΥΚΑ, «Πολιτισμὸς καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταυτότητα», *Σύναξη*, 2003, ἀρ. τευχ. 88, σ. 7 ἔξ. Γιὰ τὴ σχέση πολιτισμοῦ καὶ Εὐαγγελίου σὲ ἱεραποστολικὸ ἐπίπεδο βλ. ΝΙΚΙ ΡΑΡΑΓΕΟΡΓΙΟΥ, *L'Église et les traditions locales dans le cadre de la mission*, *Istina* 2010, No 1, σ. 69-80.

2. Ἐφεσ. 1,10.

3. *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου Γνώσεως* 1,1. 1,2. 2,33. 4,23. 5,22 κ.ἄ. *Ἐπίδειξις τοῦ Ἀποστολικοῦ κηρύγματος (Εἰσαγωγή-μετάφρασις-σχόλια Ἰ. Καραβιδόπουλου)*, 1965, § 6, 30, 37.

Στήν προέκταση τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ χαρακτήρα τῆς λύτρωσης βρίσκεται ὅλη ἡ μετέπειτα Πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ Παράδοση, ἂν καὶ μὲ διαφοροτικούς κάθε φορὰ ὄρους, πού προσδιορίζονται ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς συνθήκες καὶ τὶς ἰδιαιτέρες ἀνάγκες τοῦ κάθε ἐρμηνευτῆ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἱστορικότητα ἐξίσου σημαντικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ὁρθόδοξης ἐρμηνείας εἶναι: α) ἡ *ἐκκλησιαστικότητα*, ὁ χαρακτήρας της δηλ. ὡς λειτουργήματος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τῆς κοινότητος πού βίωσε τὴν ἀλήθεια τῆς ἀποκάλυψης καὶ τὴν ἐξέφρασε μὲ ὕμνους, σύμβολα πίστεως, μὲ ὄρους Οἰκουμενικῶν συνόδων, μὲ τὴ λειτουργικὴ τῆς ζωῆ καὶ τὴν ἱεραποστολικὴ τῆς δράση. Ἐπίσης β) τὸ *ἀνοιγμα* σὲ ὅ,τι θετικὸ προσφέρει ἡ ὄρατὴ δημιουργία τοῦ Θεοῦ, ἡ προσοικειώση κάθε ἀληθινοῦ, σεμονῦ, δίκαιου, ἀγνοῦ, προσφιλοῦς, ἐνάρετου καὶ ἐπαινετοῦ, κατὰ τὴν προτροπὴ τοῦ Ἀπ. Παύλου στὴν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολὴ 4,8. Στὴν προοπτικὴ αὐτοῦ τοῦ ἀνοιγματος ἡ Ἐκκλησία δὲν δίστασε νὰ ἐνσωματώσει στὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας της «ὄσα παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται»⁴. Καὶ γ) ὡς προστεθεὶ κι ἓνα ἀκόμη χαρακτηριστικὸ: ἡ *προτεραιότητα τοῦ κειμένου ἔναντι τοῦ ἐρμηνευτῆ*. Ἡ συναίσθηση δηλ. ὅτι τὸ βιβλικὸ κείμενο προηγεῖται τοῦ σημερινοῦ ἐρμηνευτῆ του κατὰ πολλοὺς αἰῶνες καὶ –τὸ σημαντικότερο– ὅτι μεταξὺ κειμένου καὶ ἐρμηνευτῆ παρεμβάλλεται ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Παράδοση. Αὐτὴ ἡ παραδοχὴ κάνει τὸν ἐρμηνευτὴ νὰ ἔχει ταπεινὸ φρόνημα καὶ συναίσθηση τῆς ἀδυναμίας του. Ἡ ἐγωκεντρικὴ αὐτοπεποίθησις καὶ ὁ ἀσυγκράτητος φανατισμὸς εἶναι ξένα πρὸς τὴν Ὁρθόδοξὴ ἐρμηνεία καὶ τὸν Ὁρθόδοξο ἐρμηνευτή⁵.

Ἄς ἔλθουμε τώρα στὸ πολιτισμικὸ περιβάλλον τῆς δικῆς μας ἐποχῆς.

II

Ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς προϋποθέτει ἀπὸ τὴ μία μεριὰ τὴ γνώσις τῶν πολιτισμικῶν δεδομένων τῆς ἐποχῆς πού γράφηκε καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ νέα πολιτισμικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς τοῦ σημερινοῦ ἐρμηνευτῆ, ἀκόμη καὶ τοῦ μεταφραστῆ της, εἶναι ἀπὸ πού μᾶς διδάσκει ἡ ἱστορία τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὶς διάφορες ἐποχὲς μέχρι σήμερα. Καὶ βέβαια τὸ σωτηριολογικὸ μή-

4. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Β' Ἀπολογία 13,4.

5. Αναλυτικότερη ἐξέταση αὐτῶν τῶν χαρακτηριστικῶν βλ. στὸ I. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ ἐρμηνεία τῆς Κ.Δ. στὴν Ὁρθόδοξὴ Ἐκκλησία», στὸ ἔργο τοῦ ἰδίου *Βιβλικὲς Μελέτες Β'*, 2000, σ. 11-30.

νυμα τῆς Ἁγίας Γραφῆς μένει ἀναλλοίωτο, καθότι ὁ «Ἰησοῦς Χριστὸς ἐχθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας» (Ἐβρ. 13,8), οἱ συνθῆκες ὁμως (ἱστορικές, κοινωνικές, πολιτισμικές κ.λπ.) μεταβάλλονται καὶ ὁ ἐρμηνευτὴς ἔχει ὑποχρέωση νὰ μεταφέρει αὐτὸ τὸ μήνυμα μέσα σ' ἓνα διαφορετικὸ κόσμο, γιὰ νὰ ἔχει ἀπήχηση τὸ ἔργο του. Εἶναι ἀπαραίτητη ἡ διευκρίνιση ὅτι μὲ τὸν ὄρο πολιτισμὸς δὲν ἐννοοῦμε τὸν τεχνικὸ ἢ τεχνολογικὸ πολιτισμὸ ἀλλὰ τὸ γενικότερο πολιτισμικὸ περιβάλλον τοῦ ἐρμηνευτῆ, αὐτὸ ποῦ ἐκφράζεται καλύτερα στὶς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες μὲ τὴ λατινογενῆ λέξη *culture*, ποῦ στὰ ἑλληνικὰ πολλὲς φορὲς τὸ μεταφέρουμε μὲ τὴν ὄχι καὶ τόσο εὐχη λέξη «κουλτούρα».

Ὅτι ἡ Ἁγία Γραφή ἔχει γραφεῖ μέσα σ' ἓνα ἱστορικὸ καὶ πολιτισμικὸ περιβάλλον διαφορετικὸ τοῦ σημερινοῦ ἀποτελεῖ μία ἀναντίρρητη πραγματικότητα. Θὰ ἀναφερθοῦμε κυρίως στὴν Κ.Δ. καὶ τὸ πολιτισμικὸ περιβάλλον τοῦ Α' μ.Χ. αἰῶνα στὴν περιοχὴ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου ἀλλὰ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Εἶναι γνωστὸν ὅτι στὴν ἐν λόγω ἐποχὴ ἰσχύουν σὲ πολλοὺς πολιτισμοὺς τῆς περιοχῆς ποῦ μνημονεύσαμε προηγουμένως οἱ ἑξῆς πολιτισμικοὶ παράμετροι:

1. Τὸ κοσμοεἶδωλο τῶν ἀνθρώπων χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν *τριώροφη διαίρεση τοῦ σύμπαντος* σὲ *οὐρανό-γῆ-κάτω κόσμο*, καὶ σὲ ἀκόμη ἀρχαιότερες ἐποχές (π.χ. τῆς Π.Δ.) ὁ ἄνω ὄροφος περιλαμβάνει ἑπτὰ στρώματα, τοὺς ἑπτὰ οὐρανοὺς⁶. Ἐπομένως εἶναι φυσικὸ νὰ χρησιμοποιεῖται στὰ βιβλία τῆς ΚΔ γιὰ τὴν περιγραφή τοῦ σωτηριολογικοῦ τῆς μηνύματος ὁρολογία σχετικὴ μὲ αὐτὸ τὸ κοσμοεἶδωλο, ὅπως π.χ. ὁ Χριστὸς κατέβηκε στὴ γῆ, ἀνήλθε πάλι στὸν οὐρανὸ (ἀνελήφθη), κατῆλθε στὸν Ἄδη κ.τ.θ. καὶ γενικὰ μία ποικιλία ὁρολογίας σὲ χρόνους καὶ ἐγκλίσεις τῶν ρημάτων «ἀναβαίνειν» καὶ «καταβαίνειν».

2. *Ἡ σχέση ἁμαρτίας καὶ ἀσθένειας* εἶναι ἰδιαίτερα ὀργανικὴ καὶ πολύπλοκη. Ἡ κάθε ἀσθένεια, καὶ ὄχι μόνον ἡ ψυχικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ σωματικὴ, ἀποδίδεται κατὰ τὶς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς στὴν κατοχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ κάποιον δαίμονα ἢ κάποια ἀνεξέλεγκτὴ ὑπερφυσικὴ δύναμη. Σήμερα ἡ Ἱατρικὴ ἐπιστήμη ἔχει ἀνακαλύψει τὴν αἰτιολογία τῶν περισσότερων ἀσθενειῶν (μὲ ἐξαίρεση ἴσως κάποιων ψυχικῶν διαταραχῶν), αὐτὸ ὁμως δὲν καταργεῖ τὴ βασικὴ ἰδέα ποῦ ὑπόκειται στὶς εὐαγγελικὲς ἀφηγήσεις ὅτι ἡ διάσπαση τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ ἔχει συνέπειες σὲ ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του. Αὐτὸς εἶναι προ-

6. Βλ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, «Τὸ κοσμοεἶδωλο τῆς Π.Δ. Προϋποθέσεις θεολογικῆς θεώρησης τοῦ κόσμου», *Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης* 28 (1985), σ. 429-454.

φανῶς καὶ ὁ λόγος πού ὀρισμένοι ψυχικὰ ἀσθενεῖς σήμερα θεραπεύονται καταφεύγοντας σὲ ἐξορκιστές.

3. Τὸ θέμα *καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων* (ἀνθρώπων, ζώων, τόπων, χρόνων κ.λπ.) ἔχει μεταβληθεῖ ριζικὰ σήμερα καὶ ἡ ἀκαθαρσία δὲν ἀντιμετωπίζεται πλέον μὲ θρησκευτικούς ὄρους ἀλλὰ μὲ ἰατρικούς ἢ γενικὰ μὲ ὄρους ὑγιεινῆς.

4. Ἡ *βασκανία ἢ τὸ κακὸ μάτι* (ἐπὶ τὸ ἀπλούστερο: *μάτιασμα*) εἶναι στοιχεῖο τῶν πολιτισμῶν τῆς Μεσογείου, σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε νὰ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τοὺς ἀνθρωπολόγους ὡς «πολιτισμοὶ τοῦ κακοῦ ματιοῦ» (*evil eye cultures*). Σήμερα, παρὰ τὸν λογοκρατικὸ τρόπο σκέψης καὶ τὴν ἀδυναμία τῆς Ἐπιστήμης νὰ ἐρμηνεύσει τὸ φαινόμενο, ἐπιβιώνουν σὲ γενικὲς γραμμὲς οἱ παλαιότερες ἀντιλήψεις γιὰ ἐπίδραση τοῦ κακοῦ ματιοῦ καὶ οἱ στρατηγικὲς ἀποφυγῆς του («ξεμάτιασμα»), πού μέσῳ τῶν Ἀράβων καὶ τῆς Ἰσπανίας διαχύθηκαν καὶ στὶς χώρες τῆς Ν. Ἀμερικῆς. Στὸ σημεῖο αὐτὸ χρειάζεται ἰδιαίτερη προσοχὴ ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ ἐρμηνευτῆ, ὥστε νὰ μὴν δώσει τὴν ἐντύπωση ὅτι κάθε ἀποτυχία στὴ ζωὴ θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ σὲ ἐπίδραση τοῦ «κακοῦ ματιοῦ».

5. Οἱ ἀνθρωπολογικοὶ ὄροι τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἔχουν σήμερα ὑποστῆ μετατόπιση ἐννοιολογική. Ἔτσι, π.χ. ἡ «καρδία», πού θεωρεῖτο στὴ βιβλικὴ ἐποχὴ τὸ κέντρο κάθε ἐσωτερικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου (διανοητικῆς, συναισθηματικῆς, βουλευτικῆς κ.λπ.), σήμερα σχετίζεται μόνον μὲ τὸ συναισθηματικὸ μέρος.

6. Ἡ θρησκευτικὴ, ἐν μέρει καὶ ἡ ἠθικὴ ἔννοια τῆς *ἀμαρτίας*, ἔχει ἐξασθενίσει αἰσθητὰ στὴν ἐποχὴ μας καὶ πρέπει νὰ προσδιοριστεῖ ἐκ νέου μὲ ὄρους καὶ καταστάσεις οἰκολογικῆς φθορᾶς καὶ κοινωνικῆς διαφθορᾶς τῶν ἀνθρώπων.

* * *

Μὲ αὐτὰ τὰ ἔξι σημεῖα διαφοροποίησης τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἀσχοληθοῦμε στὴ συνέχεια γιὰ νὰ διαπιστώσουμε τὸν ὑπάρχοντα προβληματισμό.

1. Ὅτι τὸ *τριώροφο σύμπαν* σήμερα δὲν γίνεται δεκτὸ ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστὸ. Ἡ Ἁγία Γραφή ὅμως γράφηκε σὲ μία ἐποχὴ πού οἱ ἄνθρωποι δέχονταν τὰ τρία ἐπίπεδα τοῦ κόσμου. Ὡς ἐκ τούτου μὲ τὴν ὀρολογία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διατυπώθηκαν οἱ σωτηριώδεις ἀλήθειές της. Ἐμεῖς κατὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ διαδικασία πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε τὸν πυρῆνα τῆς Βιβλικῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ της ἐπένδυση. Τὸ εἶχε ἐπισημάνει ἤδη πρὶν ἀπὸ μισὸν αἰῶνα καὶ πλέον ὁ πάστορας τῶν φοιτητῶν καὶ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Marburg τῆς Γερμανίας R. Bultmann στὸ βιβλίον τοῦ *Neues*

*Testament und Mythologie*⁷, πού προκάλεσε θύελλα συζητήσεων και κυρίως επικρίσεων ἐκ μέρους τῶν Ὀρθοδόξων θεολόγων (Ἄς σημειωθεῖ ὡστόσο ὅτι ὁ Bultmann ἦταν μέλος τῆς Ὁμολογούσης Ἐκκλησίας [Bekennende Kirche], πού δὲν συνεργάστηκε μὲ τὸν Χίτλερ).

Ἡ ἐρμηνεία ἀποσκοπεῖ κυρίως στὸ νὰ μεταφέρει στὸ σήμερα βιβλικὲς ἀλήθειες ἀναλλοίωτες ἀπὸ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, νὰ διαχωρίσει δηλ. τὸ λυτρωτικὸ μῆνυμα ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐκφέρεται. Τὸ λεπτὸ σημεῖο βρισκεται στὴ μεταφορὰ τῶν ὄρων ἐκφορᾶς τοῦ μηνύματος. Τὰ ρ. «καταβαίνειν» καὶ «ἀναβαίνειν» πού ἀπαντοῦν στὴν Κ.Δ., τὸ πρῶτο γιὰ τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ δεύτερο γιὰ τὴν ἐπάνοδό του στὸν Θεὸ Πατέρα δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἀποδοθοῦν μὲ διαφορετικοὺς ὄρους γιὰ νὰ προσαρμοστοῦν στὸ σημερινὸ κοσμοεἶδωλο. Παρὰ τὴ δυσκολία ἀπόδοσής τους μὲ ἄλλους ὄρους, ἡ ἐρμηνεία γιὰ τὸ τί σημαίνει π.χ. σήμερα οὐρανὸς εἶναι ἀπαραίτητη, δεδομένης τῆς διαφορᾶς τοῦ σημερινοῦ κοσμοεἰδώλου σὲ σχέση πρὸς αὐτὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Κ.Δ., ὥστε νὰ ἀποφευχθοῦν εἰρωνικὲς διακηρύξεις σὰν αὐτὴ τοῦ ἀστροναύτη πού ἰσχυρίστηκε ὅτι κατὰ τὸ ταξίδι του στὸ διάστημα δὲν συνάντησε πουθενὰ τὸν Θεὸ (!), ὡσὰν ὁ Θεὸς νὰ κατοικεῖ σὲ ὀρισμένο μέρος τοῦ σύμπαντος. Οὐρανὸς πρέπει νὰ λεχθεῖ σήμερα ὅτι, μιλώντας μὲν γιὰ τὸν Θεὸ δηλώνει ὅτι ὑψηλότερο σκέφτεται ἢ αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος γιὰ τόπο τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι μιλώντας γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὁ οὐρανὸς δηλώνει τρόπο ζωῆς καὶ ὄχι τόπο, ὥστε νὰ γίνῃ κατανοητὸ πὼς οὐρανὸς εἶναι ὁ κάθε τόπος τῆς γῆς ὅπου τηρεῖται τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ κυριαρχεῖ ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ «ἄλλου» ὡς ἀδελφοῦ. «Οὐρανοὶ δὲ εἶεν ἄν, παρατηρεῖ ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων, καὶ οἱ τὴν τοῦ ἐπουρανίου φοροῦντες εἰκόνα, ἐν οἷς ἐστὶν Θεὸς ἐνοικῶν καὶ ἐμπεριπατῶν»⁸. Ἐπίσης ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐρμηνεύει τὴν πρώτη φράση τῆς Κυριακῆς προσευχῆς ὡς ἐξῆς: «Τὸ δὲ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὅταν εἴπη, οὐκ ἐκεῖ τὸν Θεὸν συγκλείων, τοῦτό φησιν, ἀλλὰ τῆς γῆς ἀπάγων τὸν εὐχόμενον καὶ τοῖς ὑψηλοῖς προσηλῶν χωριοῖς καὶ ταῖς ἄνω διατριβαῖς»⁹. Ὁμοίως καὶ ὁ Π. Τρε-

7. Ἐξεδόθη στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1940 καὶ ἀνατυπώθηκε ἀργότερα στὴ σειρά *Kerygma und Mythos*, τοῦ H. W. Bartsch, Hamburg 1948.

8. *Κατηχήσεις* 23, PG 33, 1117.

9. Ὁμιλ. *Εἰς Ματθαῖον*, PG 57, 278. Βλ. καὶ ΕΥΘΥΜΙΟΥ ΖΙΓΑΒΗΝΟΥ, *Ἐρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον*, PG 129, 236: «Ἐν οὐρανῷ δὲ τὸν Θεὸν εἶναι λέγοντες, οὐκ ἐν οὐρανῷ αὐτὸν συγκλείοντες περιγράφομεν. ἀχώρητος γὰρ ἐστὶν καὶ ἀπερίγραπτος, ἀλλὰ πανταχοῦ μὲν εἶναι λέγεται ὁ Θεός, μάλιστα δὲ ἐν τόποις ἀξίοις, διὰ τὸ μᾶλλον αὐτοὺς εἶναι δεκτικούς αὐτοῦ».

μπέλας παρατηρεί: «Ἡ φράσις δέον νά ἐκληφθεῖ ὡς συμβολίζουσα τήν ἀπανταχοῦ παρουσίαν τοῦ Θεοῦ καί τήν ὑπερβατικότητα αὐτοῦ ὑπὲρ τὸν χῶρον καί τὸν τόπον»¹⁰.

2. Στὸ θέμα τῆς *ἀσθένειας*, εἶναι αὐτονόητη σήμερα ἡ προσφυγὴ στὸν ἰατρὸ καὶ ἡ χρῆση φαρμάκων, ἐκτὸς τῶν περιπτώσεων ἐκείνων ποὺ ἡ δυνατὴ πίστη τῶν ἀσθενῶν μπόρεσε νὰ μετακινήσει τὸ βουνὸ τῆς ἀσθένειας καὶ ὀδήγησε στὴ θεραπεία. Ὁ κόσμος μας δὲν εἶναι ἐρμητικὰ κλειστὸς στὴν ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ καὶ στὸν ἀποκλεισμὸ τοῦ θαύματος. Ὡστόσο, ἡ συνηθισμένη στάση τοῦ ἀσθενοῦς ἀνθρώπου σήμερα εἶναι ἡ προσφυγὴ στὸν ἰατρὸ καὶ στὶς ὑπάρχουσες θεραπείες. Δεδομένων, λοιπόν, τῶν ἀπόψεων τῆς τότε ἐποχῆς ὁ Χριστὸς στὴν περίπτωση τῆς θεραπείας τοῦ παραλύτου τῆς Καπερναοῦμ (Μρ. 2,1-12 κ. παρ.), πρὸς μεγάλη ἐκπληξη τῶν παρευρισκομένων, ἀπευθύνει στὸν σωματικὰ παράλυτο τὴ φράση «τέκνον, ἀφίενταί σου αἱ ἁμαρτίαι». Καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ, στὸ Ἰω. κεφ. 9, οἱ μαθητὲς αὐτονοήτως ρωτοῦν «ραββί, τίς ἡμαρτεν; οὗτος ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ ἴνα τυφλὸς γεννηθῆ»; (Ἰω. 9,2), ἀπηχώντας ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τους. Ἐπίσης γιὰ τὴν ἐπὶ δεκαοκτῶ ἔτη «συγκύπτουσα» γυναῖκα (Λουκ. 13,10-17) ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς λέγει ὅτι τὴν «ἔδησεν ὁ σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτῶ ἔτη». Καὶ ὁ ἄρρωστος νέος στὸ Μάρκ. 9,14-29 λέγεται ὅτι ἔχει «πνεῦμα ἄλαλον», καὶ ὅτι ὁ Ἰησοῦς «ἐπετίμησεν τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ λέγων αὐτῷ, τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν πνεῦμα, ἐγὼ ἐπιτάσσω σοι, ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ...». Πρέπει ὁ ἐρμηνευτὴς νὰ γνωρίζει τίς ἐπικρατοῦσες ἀπόψεις τῆς ἐποχῆς τοῦ κειμένου γιὰ νὰ κατανοήσῃ φράσεις ὅπως οἱ παραπάνω καὶ νὰ μεταφέρει τὸ μήνυμά τους στὰ σημερινὰ δεδομένα.

3. *Καθαρός-ἀκάθαρτος*. Ἡ κοινωνικὴ ἢ πολιτισμικὴ ἀνθρωπολογία σήμερα διδάσκει ὅτι στὶς κοινωνίες τῶν ἀνθρώπων ἐπικρατοῦν ὀρισμένες κοινὰ ἀποδεκτὲς ἀξίες ποὺ νοηματοδοτοῦν τὴ ζωὴ καὶ ἱεραρχοῦν τίς ὑποχρεώσεις τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Σύμφωνα μὲ τίς ἀξίες αὐτὲς καθορίζονται οἱ συμπεριφορὲς ἔναντι τῶν ἄλλων, τὰ ἐπιτρεπόμενα ὄρια στὶς σχέσεις τους, ἡ ἱερότητα ὀρισμένων χρόνων καὶ τόπων, οἱ ἐπιτρεπόμενες τροφὲς κ.ἄ. Ὅ,τι συμφωνεῖ μὲ αὐτὲς τίς ἀξίες καὶ τὸν τρόπο τῆς ἐκφρασῆς τους θεωρεῖται «καθαρό», ἐνῶ ὁ,τι βρῖσκεται ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια ποὺ ἡ κοινωνία ἔχει καθορίσει εἶναι «ἀκάθαρτο» καὶ βέβηλο. Στὶς κατηγορίες αὐτὲς ὑπάγονται ἄτομα, ὀμάδες, ἀντικείμενα, τόποι καὶ χρόνοι, ποὺ οἱ ιδιότητές τους εἶναι σαφῶς προσδιορισμένες.

10. Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, 1951. σ. 119.

Στήν κοινωνία τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰησοῦ, πού ἡ θρησκεία ἀποτελεῖ καθοριστικό παράγοντα γιά ὅλες τίς πτυχές καί ἐκδηλώσεις τῆς, εἶναι προσδιορισμένα τὰ ὅρια καί τὰ δικαιώματα τῶν προσώπων: Δηλαδή εἶναι γνωστό μέ ποιόν (ἢ ποιάν) μπορεῖ νά συναφθεῖ γάμος, ποιός ἔχει τὸ δικαίωμα νά διαλύσει τὸ γάμο, ποιά ἀξιώματα μπορεῖ κανεὶς νά ἀναλάβει. Ἐπίσης, εἶναι γνωστό τόσο ἀπὸ τὴν Π.Δ. (κυρίως ἀπὸ τὸ Λευιτικό) ὅσο καί ἀπὸ τὰ ραββινικά κείμενα ποιά ἀντικείμενα εἶναι καθαρὰ καί μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν στὴ λατρεία καί ποιά εἶναι ἀκάθαρτα, ποιά ζῶα εἶναι καθαρὰ καί μποροῦν νά θυσιαστοῦν στὸ ναό, ἀπὸ ποιά ζῶα μπορεῖ κανεὶς νά φάγει τὸ κρέας τους καί ἀπὸ ποιά ὄχι, ποιοὶ χῶροι εἶναι ἱεροὶ καί μέχρι ποιοῦ σημείου μπορεῖ ὁ ἄντρας νά εἰσχωρήσει σ' αὐτόν, μέχρι ποιοῦ σημείου ἐπιτρέπεται ἡ πρόσβαση γιὰ τὴ γυναῖκα, ποιοὶ χρόνοι εἶναι ἱεροί (π.χ. τὸ Σάββατο), ποιὲς τροφές εἶναι ἐπιτρεπόμενες καί ποιὲς ἀπαγορευμένες.

Ποιά θέση παίρνει ὁ Ἰησοῦς ἔναντι ὅλων αὐτῶν τῶν διακρίσεων; Ὁ Ἰησοῦς, ὅπως περιγράφεται στὰ Εὐαγγέλια τῆς Κ.Δ., ἀνατρέπει ριζικὰ τίς ἀντιλήψεις καί τὰ δεδομένα περὶ καθαρῶν καί ἀκάθαρτων, περὶ ἱερῶν καί βέβηλων, θέτοντας πάνω ἀπὸ τοὺς χάρτες κοινωνικῶν ἀπαγορεύσεων τὴν προτεραιότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου ὡς ἀποδέκτου τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος ἐνσαρκώνει. Ἡ παράβαση, ἢ μᾶλλον ὑπέρβαση τῶν κοινῶς κρατούντων γίνεται ἐκ μέρους τοῦ ὄχι τυχαῖα ἀλλὰ σκόπιμα, διότι ὁ ἴδιος ἀποκαλύπτει μία νέα θεώρηση καί νέα πράξις ὡς πρὸς τὸ ποιὸς ἄνθρωπος, ποιὸς τόπος, ποιὸς χρόνος κ.τ.λ. εἶναι καθαρὸς καί ποιὸς ἀκάθαρτος.

Ὡς ἀποκορύφωμα τῆς ἀντιθέσεως τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τίς περὶ καθαρότητας διατάξεις τῆς ἐποχῆς ἃς ἀναφερθεῖ ἡ συζήτηση τοῦ Ἰησοῦ μέ τοὺς Φαρισαίους ἐξ ἀφορμῆς τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ τελευταῖοι παρατήρησαν κάποτε ὅτι οἱ μαθητὲς του τρώγουν χωρὶς πρῶτα νά πλύνουν τελετουργικὰ τὰ χέρια τους. Ὁ Ἰησοῦς στρέφεται στὸ ἀκροατήριό του πού παρακολουθοῦσε τὴν ἀντιπαράθεση καί τοὺς λέγει: «Ἀκοῦστε με ὅλοι καί καταλάβετε το: Τίποτε ἀπ' αὐτὰ πού ἀπ' ἔξω μπαίνουν μέσα στὸν ἄνθρωπο, δὲν μπορεῖ νά τὸν κάνει ἀκάθαρτο· αὐτὰ ὅμως πού βγαίνουν μέσα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, αὐτὰ τὸν κάνουν ἀκάθαρτο». (Μκ 7, 14-15). Ἡ φράση αὕτη χαρακτηρίστηκε ἀπὸ ἕναν Ἰουδαῖο ἐρμηνευτὴ τῶν Εὐαγγελίων, τὸν C. G. Montefiore, ὡς «μία ἀπὸ τίς σπουδαιότερες ρήσεις στὴν ἱστορία τῶν θρησκειῶν»¹¹. Ἡ φράση αὕτη φέρει στὸ νοῦ μας τὸ κήρυγμα τῶν

11. Ὁ χαρακτηρισμὸς ἀνήκει στὸν Ἰουδαῖο λόγιο C.G. MONTEFIORE, *The Synoptic Gospels*, 1, 153.

προφητῶν τῆς Π.Δ., κατά τοὺς ὁποίους πάνω ἀπὸ τὴν τελετουργικὴ καθαρότητα βρίσκεται ἡ «καθαρὰ καρδιά»¹². Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ ὁ Ἰησοῦς μακαρίζει τοὺς ἀνθρώπους ποὺ εἶναι «καθαροὶ τῇ καρδίᾳ», στοὺς ὁποίους ὑπόσχεται ὅτι «αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται» (Μθ. 5,8). Οἱ μαθητὲς στὴ συνέχεια τῆς παραπάνω φράσης τοῦ Ἰησοῦ ζητοῦν κατόπιν περισσότερες ἐξηγήσεις. Τὸν ρωτοῦν ἐπίμονα νὰ τοὺς ἐξηγήσει τὸ νόημα τῶν λεγομένων του μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκαλέσουν τὴν κατὰ κάποιον τρόπο ἐπίπληξή του (Μρ. 7, 18-23). Τώρα, τὸ ἐρώτημα, πῶς, ἐνῶ ὁ Ἰησοῦς καταργώντας τοὺς ἐξωτερικοὺς περὶ καθαρότητας τύπους ἔστρεψε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀνθρώπων στὴν καθαρότητα τῆς καρδιάς, οἱ τύποι αὐτοὶ ἐπανήλθαν δι' ἄλλης ὁδοῦ καὶ εἰσχώρησαν καὶ στὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἓνα θέμα ποὺ πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ.

4. Τὸ κακὸ μάτι. Ἡ βασκανία, ἢ ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον τὸ «κακὸ μάτι», ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα πολλῶν ἀρχαιότερων καὶ σύγχρονων πολιτισμῶν. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν ἀνθρωπολόγων τὸ γνώρισμα αὐτὸ χαρακτηρίζει τὸ 36% τῶν πολιτισμῶν τοῦ κόσμου¹³, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐντοπίζονται στὴ μέση Ἀνατολή καὶ δὴ στὴν περιοχὴ τῆς Μεσογείου. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ πολιτισμικὸ μὲροφωμα τοῦ κακοῦ ματιοῦ εἶναι τόσο διαδεδομένο στὸν μεσογειακὸ χῶρο, ὥστε οἱ μεσογειακοὶ πολιτισμοὶ νὰ χαρακτηρίζονται ὡς evil eye cultures¹⁴. Ὁφείλομε νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι στὸ 4^ο αὐτὸ σημεῖο δὲν ἐπῆλθε ἀλλαγὴ στὸ σημερινὸ πολιτισμικὸ περιβάλλον, διότι ἐν πολλοῖς αὐτὰ ποὺ εἴπαμε ἰσχύουν καὶ σήμερα¹⁵, ἢ δὲ Ἐκκλησία προβλέπει εἰδικὴ εὐχή «Ἐπὶ βασκανίαν» στὸ Εὐχολόγιό της¹⁶, δεδομένου ὅτι τὸ κακόβουλο καὶ φθονερὸ κοίταγμα (κοινῶς «μάτιασμα») –εἴτε ἐλεγχόμενο εἴτε ὄχι– προξενεῖ ζημίαι καὶ καταστροφὴ στὴν υἰγεία, στὸ σῶμα, ἢ καὶ σὲ ἀντικείμενα τοῦ φθονουμένου ἀτόμου.

Στὴν Π.Δ., καὶ ἀκριβέστερα στὰ Σοφολογικὰ βιβλία, ἀπαντοῦν οἱ ὅροι «βάσκανος» καὶ «βασκαίνω». Βλ. π.χ. Σοφ. Σειρ. 14,6: «τοῦ βασκαίνοντος

12. Βλ. π.χ. Ἄμ 5. 21 ἐξ. Ἦσ 1. 11 ἐξ. 58. Ι ἐξ. Ἴερ 7. 21. Ψαλμ 50. 18 ἐξ.

13. Γιὰ περισσότερα βλ. W. TAYLOR, «Cultural Anthropology as a tool for studying the New Testament», *Trinity Seminary Review* 18 (1996), σ. 72 ἐξ.

14. Γιὰ μία γενικὴ ἐνημέρωση βλ. τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΒΕΙΚΟΥ, *Κακὸ μάτι. Ἡ κοινωνικὴ κατασκευὴ τῆς ὀπτικῆς ἐπικοινωνίας*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθῆνα 1998.

15. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ διατριβὴ τῆς Χριστίνας Βείκου (βλ. προηγούμενη ὑποσημείωση) στηρίζεται σὲ ἐμπειρικὴ ἐρευνα.

16. «Εὐχὴ ἐπὶ βασκανίαν», *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, α' ἐκδ. 1956, σ. 276-77.

ἑαυτὸν οὐκ ἔστιν πονηρότερος», καὶ 14,8: «πονηρὸς ὁ βασκαίνων ὀφθαλμῶ». Ἐπίσης 31,13: «μνήσθητι ὅτι κακὸν ὀφθαλμὸς πονηρὸς, πονηρότερον ὀφθαλμοῦ τί ἔκτισται;», καὶ Σοφ. Σολ. 4,12: «βασκανία φαυλότητος ἀμαυροῖ τὰ καλά».

Οἱ πολιτισμικοὶ ἀνθρωπολόγοι ἀνευρίσκουν καὶ ἐπισημαίνουν ὡς σχετιζόμενες μὲ τὴν πολιτισμικὴ αὐτὴ κατάσταση ὀρισμένες φράσεις τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως π.χ. ἡ ἀκόλουθη: «ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμὸς· ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμὸς σου ἀπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἐστίν· ἐπὶ δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν. σκόπει οὖν μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστίν. εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅλον φωτεινόν, μὴ ἔχον τί μέρος σκοτεινόν, ἔσται φωτεινόν ὅλον ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῆ ἀστραπῆ φωτίζη σε» (Λκ. 11, 34-35 κ. παραλλ. Μθ. 6, 22-23).

Ἐπίσης μὲ τὸ κακὸ μάτι σχετίζονται οἱ πολιτισμικοὶ ἀνθρωπολόγοι τῆ φράση ἀπὸ τὴν παραβολὴ τῶν ἐργατῶν τοῦ ἀμπελῶνα: «ὁ ὀφθαλμὸς σου πονηρὸς ἐστίν ὅτι ἐγὼ ἀγαθὸς εἰμι;» (Μθ 20, 15)¹⁷, καθὼς καὶ ἀπὸ τῆ διδασκαλία περὶ καθαρῶν καὶ ἀκάθαρτων τῆ φράση τοῦ Ἰησοῦ ποὺ ἀναφέρει μεταξὺ ἄλλων τὸν «πονηρὸ ὀφθαλμό»: «ἔσωθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι, κλοπαί, πλεονεξίαι, πονηρία, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρὸς, βλασφημία, ὑπερηφάνια, ἀφροσύνη» (Μρ. 7, 21-22). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ «βάσκανος ὀφθαλμὸς» ὡς φαινόμενο μέσα στὴν κοινωνία ποὺ μελετᾷ ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἀνθρωπολογία δὲν συμπίπτει κατ' ἀνάγκη μὲ τὸν «πονηρὸν ὀφθαλμόν» τῶν παραπάνω φράσεων τοῦ Ἰησοῦ, εἶναι ὅμως ἐνδεχόμενο ὁ πονηρὸς ὀφθαλμὸς νὰ ἀποτελεῖ ἀρχικὸ αἴτιο ποὺ ἔχει ὡς συνέπεια τὸν «βάσκανο ὀφθαλμό». Πάντως, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ἐκτὸς τῶν σημερινῶν ἀνθρωπολόγων, καὶ παλαιότεροι ἐρμηνευτές, Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, συσχετίζουν τὸν «πονηρὸν ὀφθαλμόν» τῶν Εὐαγγελίων μὲ τὴν βασκανία. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος π.χ. στὶς ὁμιλίαι του στὸ κατὰ Ματθαῖον σημειώνει χαρακτηριστικὰ: «Διὰ τοῦτο πονηρὸν ὀφθαλμόν ἐκάλεσεν, οὐ τὸν ὀρῶντα ἀλλὰ τὸν μετὰ βασκανίας ὀρῶντα ἀπὸ τῆς κατὰ ψυχὴν πονηρίας»¹⁸. Καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης, στὸν *Ἐπιτάφιον εἰς τὸν Μελέτιον Ἀντιοχείας*, ἀναρωπιέται: «Τίς ὀφθαλμὸς πονηρὸς, τίς βασκανία κακὴ κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης

17. Εἰδικότερα γιὰ τὸ χωρίο αὐτὸ βλ. J.H. ELLIOTT, «Matthew 20, 1-15: A Parable of Invidious Comparison and Evil Eye Accusation», *Biblical Theology Bulletin* 22 (1992), σ. 52-65.

18. ΙΩΑΝΝΗ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ὑπόμν. εἰς Γαλ. γ', PG 61, 648. βλ. τοῦ ἰδίου, εἰς Ματθ. Ὅμιλ. 64, PG 58, 612 - 613.

ἐκώμασεν;»¹⁹. Ἐπίσης ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς χρησιμοποιώντας τὴ σπάνια λέξη «κακόφθαλμος» ἐπισημαίνει: «Ὁ διάβολος ἀπ' ἀρχῆς βάσκανός ἐστι καὶ πολέμιος τοῖς ἀνθρώποις» καὶ ὡς παράδειγμα ἀναφέρει τὸ ἐξῆς: «Ἐξῆλθεν τις εἰς ἀποδημίαν, καὶ ἄπρακτος ἀνέλυσεν, καὶ εὐθύς λέγει. ὁ δεῖνά μοι ὑπήντησεν ἀπίοντι, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέτυχον. Καὶ οὐκ αἰτιᾶται τὸν διάβολον τὸν ἐνεργήσαντα, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον τὸν ἀναίτιον ὄντα, ὡς *κακόφθαλμον*»²⁰.

Εἶναι ἐνισχυτικὸ τοῦ θέματός μας τὸ χωρίον τοῦ Παύλου στὴν πρὸς Γαλάτας 3,1 «ῚΩ, ἀνόητοι Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανεν..», ὅπου μάλιστα χρησιμοποιεῖται τὸ ρ. βασκαίνω, ποῦ ἀπαντᾷ στὸν ἑλληνιστικὸ κόσμον γιὰ τὴν ἐνέργεια ποῦ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸ κακὸ μάτι καὶ τὰ ἀρνητικὰ τῆς ἀποτελέσματα²¹.

Ἐὰς συμπληρώσουμε τὴν εἰκόνα μὲ ἓνα κείμενο τῆς ἐποχῆς: Σ' ἓναν πάπυρον τῆς Ὁξυρύγχου τοῦ Α' αἰ. μ.Χ. σὲ μία συστατικὴ ἐπιστολὴ κάποιου Θέωνα πρὸς τὸν Τύραννο, προφανῶς ἀξιωματοῦχο, ποῦ συστήνει τὸν ἀδελφὸ του, διαβάζουμε:

«Θέων Τυράννω τῷ τιμιωτάτῳ

.....

Πρὸ δὲ πάντων ὑγιαίνειν σὲ εὖχομαι

ἀβασκάντως τὰ ἄριστα πράττων, Ἔρρωσο».

5. Ὡς πρὸς τὴν κατανόηση τῶν ἀνθρωπολογικῶν ὄρων τῆς Ἁγίας Γραφῆς τὰ πράγματα εἶναι εὐκολότερα. Ἐδῶ ὑπάρχει κατὰ τὴ διαδικασία τῆς ἐρμηνείας ἀλλὰ καὶ τῆς μετάφρασης ἡ δυνατότητα τῆς λειτουργικῆς ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στὴ γλῶσσα τῶν κειμένων καὶ στὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστῶν. Ἡ φράση «Ἐγὼ εἶμι ὁ ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας» τῆς Ἀποκ. 2,23 ἀποδίδεται στὴ μετάφραση τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλικῆς Ἑταιρίας «Ἐγὼ ξέρω τί κρύβει ὁ νοῦς καὶ ἡ καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου»²² καὶ ὄχι κατὰ λέξη «Ἐγὼ ἐξετάζω τὰ νεφρὰ καὶ τὴν καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου».

Ἐπίσης γνωρίζοντας ὅτι κατὰ τὴ Βιβλικὴ ἀνθρωπολογία ἡ «καρδιὰ» εἶναι τὸ κέντρο ὅλης τῆς ἐσωτερικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ σκέψη μέχρι τίς ἐπιθυμίαις του, οἱ ἐκφράσεις ὅπως π.χ. «εἶπεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ

19. PG 46, 856.

20. PG 96,300.

21. Βλ. J. H. NEYREY, «Bewitched in Galatia: Paul and Cultural Anthropology», *Catholic Biblical Quarterly* 50 (1988), σ. 72 - 100. J. H. ELLIOTT, «Paul, Galatians and the evil eye», *Currents in Theology and Mission* 17 (1990), σ. 262-73.

22. Ἡ Καινὴ Διαθήκη. Τὸ πρωτότυπο κείμενο μὲ μετάφραση στὴ δημοτικὴ, β' ἔκδ. 1989, ἐπανέκδ. 2003.

αυτοῦ» (Ψαλμ. 13,1), ἢ «τί ταῦτα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν» (Μρ 2,8) θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν μὲ ἄλλους ἀνθρωπολογικούς ὅρους ἢ μὲ περιφράσεις σχετικές. Τὸ «εἶπεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ» μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ: εἶπε μέσα του, ἢ καλύτερα σκέφτηκε μέσα του, καὶ ὄχι βέβαια εἶπε στὴν καρδιά του! Τὸ «ἔσωθεν ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἐκπορεύονται οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοί» (Μρ 7,21) μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ: μέσα ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορεύονται οἱ κακὲς σκέψεις κ.ο.κ.

Ἡ Βιβλικὴ ἀνθρωπολογία δὲν εἶναι δυαρχικὴ. Συνεπῶς, ὅταν οἱ Νεοέλληνες μιλοῦμε γιὰ σῶμα καὶ ψυχὴ, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μᾶς ἐπηρεάζει ἡ Πλατωνικὴ κληρονομιά. Ἡ Ἁγία Γραφή βλέπει τὸν ἄνθρωπο ὡς ὁλότητα, ἀκόμη κι ὅταν χρησιμοποιεῖ ὀρολογία μέρους ἐκ τοῦ ὅλου. Π.χ. ὅταν χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «σὰρξ», δὲν ἐννοεῖ τὸ ὑλικό, τὸ σωματικὸ στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου μὲ πλατωνικὴ ἔννοια, ἀλλὰ τὸν ὅλο ἄνθρωπο θεωρούμενον ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ὑποταγῆς του στὴ δύναμη τῆς ἁμαρτίας. Μέσα δηλ. στὸ πλάτος τῆς ἔννοιας σὰρξ βρίσκεται τόσο τὸ σῶμα ὅσο καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου – ὅσο κι ἂν αὐτὸ φαίνεται παράδοξο στὸν Νεοέλληνα. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ σὰρξ ἔχει φρόνημα, ἐπιθυμίες, βλέψεις κατὰ τὴν ὀρολογία τοῦ Ἀπ. Παύλου. Θὰ ἦταν συνεπῶς λάθος νὰ ἀποδοθεῖ τὸ ἐπίθετο «σαρκικός» στὰ νέα ἑλληνικά μὲ τὸ σωματικός, γι' αὐτὸ καλῶς ἡ μετάφραση τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλικῆς Ἑταιρίας π.χ. στὸ Α' Κορ. 3,3 «ὄπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασία οὐχὶ σαρκικοί ἐστε;» ἀποδίδει: «Ἄφοῦ ὑπάρχουν μεταξύ σας ζηλοτυπίες... αὐτὸ δὲν δείχνει ὅτι εἴσθε ἄνθρωποι αὐτοῦ τοῦ κόσμου;». Χωρὶς ἠθικὰ φορτισμένη ἔννοια ἡ σὰρξ δηλώνει γενικὰ καὶ οὐδέτερα τὸν ἄνθρωπο. Ὡς ἐκ τούτου ἡ Ἰωάννεια ρῆση «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» (Ἰω. 1,14) μεταφράζεται: Ὁ Λόγος ἔγινε ἄνθρωπος.

«Ψυχὴ» στὴ Βιβλικὴ ἀνθρωπολογία δὲν εἶναι τὸ ἄυλο συστατικὸ τοῦ Πλατωνικά θεωρούμενου ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἡ ζωὴ. Ἔτσι, στὰ χωρία «ὃς ἐὰν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι ἀπολέσει αὐτήν» (Μθ. 16,25) καὶ στὰ πολλὰ ἄλλα παρόμοια τῶν Εὐαγγελίων ἡ ψυχὴ μεταφράζεται ὡς ζωὴ. Ἐξαίρεση φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ τὸ Μθ. 10,28 «καὶ μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτενόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι. Φοβεῖσθε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν τῇ γενέσει». Ἀλλὰ καὶ πάλι τὴν –ἄς τὴν ὀνομάσουμε ἔτσι– πλατωνικὴ αὐτὴ ψηφίδα πρέπει νὰ τὴν ἐντάξουμε στὸ ὅλο ἀνθρωπολογικὸ ψηφιδωτὸ τῆς Κ.Δ. ποὺ δὲν εἶναι καθόλου δυαρχικό.

Μία πολυσήμαντη βιβλικὴ ἔννοια εἶναι ἡ λ. πνεῦμα, ποὺ τὸ ἐννοιολογικὸ της περιεχόμενο ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν ἄνεμο μέχρι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Μὲ ἀνθρωπολογικὴ ἔννοια ἡ λ. πνεῦμα καὶ τὸ ἐπίθετο πνευματικός δηλώνουν τὸν ἀναγεννη-

μένο άνθρωπο που ζει «κατά πνεῦμα» ὡς καινή ἐν Χριστῷ «κτίσις» καὶ ὄχι «κατὰ σάρκα», ὑποκούνται δηλ. στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι στὸ κοσμικὸ φρόνημα. Οἱ διάφορες ἐννοιολογικὲς ἀποχρώσεις τοῦ πνεύματος προσδιορίζονται ἀπὸ τὴ συνάφεια τοῦ κειμένου καὶ τὰ συμφραζόμενα.

6. Στὸ θέμα τῆς *ἁμαρτίας* τὰ πράγματα εἶναι δυσκολότερα, διότι ἡ παραδοσιακὴ περὶ ἁμαρτίας ἀντίληψη ὡς παράβασης τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ καὶ συνεπῶς ὡς προσβολῆς τοῦ Θεοῦ ἔχει ἀτονήσει σήμερα αἰσθητὰ, μέχρι τοῦ σημείου πολλὰς συμπεριφορῆς, οὐσιαστικὰ ἁμαρτωλῆς, νὰ θεωροῦνται σήμερα τελείως ἀθῶες ἢ ἀπλῶς ἀναπόφευκτες.

Σήμερα ἡ ἔννοια τῆς ἁμαρτίας πρέπει νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὶς ἀκόλουθες πραγματικότητες:

α. Μὲ τὴν οἰκολογία καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον καὶ νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ὁποιαδήποτε φθορὰ καὶ καταστροφὴ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ἀποτελεῖ προσβολὴ κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ τῆς φύσης, καὶ σὲ περίπτωση πού ἀρνεῖται ὁ ἄνθρωπος τὴν ὕπαρξή του ἢ ἔστω ἀμφιβάλλει περὶ αὐτῆς, νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ φθορὰ αὐτὴ προσβάλλει τὸν συνάνθρωπο, ὁ ὁποῖος δικαιούται νὰ ἔχει ἓνα καθαρὸ φυσικὸ περιβάλλον. Ἡ φράση τοῦ Ἀπ. Παύλου ἀπὸ τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴ «πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν» (Ῥωμ. 8,22) μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἀφετηρία σκέψεων γιὰ τὴν εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς φύσης, ἡ ὁποία συμπάσχει μὲ τὸν ἄνθρωπο (ἄς σημειωθεῖ τὸ «συν-» στὰ παραπάνω ρήματα τοῦ Ἀπ. Παύλου) ἀλλὰ καὶ ἀναμένει καὶ αὐτὴ ὅτι θὰ ἐλευθερωθεῖ «ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ» (8,21)²³.

β. Ἡ κοινωνικὴ ἀδικία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἁμαρτίας, ἐφόσον ὁ ἐγωκεντριζμὸς καὶ ἡ φιλαυτία τοῦ ἀνθρώπου προσβάλλει τὴ συνύπαρξη μὲ τὸν ἄλλον ἄνθρωπο.

γ. Ἡ ρατσιστικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ξένου καὶ ἡ ἀντιμετώπισή του ὡς ἐχθροῦ ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν ἀδιαφορία τοῦ χριστιανοῦ γιὰ τὶς συνθήκες ζωῆς τοῦ ξένου πού ζεῖ στὴ δική μας πατρίδα. Εἶναι ἐξόχως ἐνδιαφέρουσα καὶ σημαντικὴ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἡ προσευχὴ τοῦ βασιλιᾶ Σολομώντα πρὸς τὸν Θεὸ κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ : « Ἐσὺ γνωρίζεις τὴν καρδιὰ τοῦ καθενός ».

23. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος στὴν Καινὴ Διαθήκη βλ. ΙΩ. ΓΑΛΑΝΗ, *Ἄνθρωπος καὶ κτίσις στὴ Βιβλικὴ παράδοση*, στὴ σειρά *Βιβλικὴ Βιβλιοθήκη* ἀρ. 44, Θεσσαλονίκη 2009 καὶ ΑΙΚ. ΤΣΑΛΑΜΠΟΥΝΗ, *Οἰκολογικὴ ἐρμηνεία καὶ Καινὴ Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη 2013.

μόνον ἐσύ γνωρίζεις ὅλων τῶν ἀνθρώπων τίς καρδιές. Ἔτσι, θὰ σέ σέβονται ὅσο θὰ ζοῦν στή χώρα αὐτή πού ἔδωσες στούς προγόνους μας. Ἀκόμα κι ἕναν ξένο, πού δέν ἀνήκει στοῦ λαοῦ σου, τόν Ἰσραήλ, ἀλλά ἦρθε ἀπό κάποια χώρα μακρινή ἐπειδὴ ἄκουσε γιά σένα, πόσο μεγάλος εἶσαι καί πόσο μεγάλη, πόσο ἀκαταμάχητη εἶναι ἡ δύναμή σου, ἂν ἔρθει καί προσευχηθεῖ στοῦ ναοῦ αὐτοῦ, ἄκουσέ τον κι αὐτόν ἐσύ, Κύριε, ἀπό τόν οὐρανό ὅπου κατοικεῖς, καί δῶσ' του ὅ,τι σοῦ ζητήσει. Ἔτσι, θὰ σέ γνωρίσουν ὅλα τὰ ἔθνη τῆς γῆς καί θὰ σέ σέβονται, ὅπως ὁ λαός σου ὁ Ἰσραήλ· ἔτσι θὰ μάθουν ὅτι ὁ ναός αὐτὸς πού ἔχτισα εἶναι ὁ τόπος ὅπου ἐσύ λατρεύεσαι»²⁴.

δ. Ἡ ἀδιαφορία γιά τὴν μὴ ὑπαρξὴ δομῶν κοινωνικῶν παροχῶν πού διευκολύνουν τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ἀποτελεῖ ἀθέτηση τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ γιά τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον.

Τέλος, ε. Δέν εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν περὶ ἁμαρτίας ἀντίληψη σήμερα ἡ ἀνατροπὴ τῶν ἀξιῶν καὶ προτεραιοτήτων, στὴν ὁποία προβαίνουν συχνὰ πολλοὶ ἄνθρωποι συγχέοντας τὸν τύπο μὲ τὴν οὐσία καὶ προτιμώντας τὸν πρῶτο ἀντὶ τῆς δεύτερης. Ἡ θυσία τοῦ τύπου, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὑπὲρ τῆς οὐσίας προτείνεται τόσο ἀπὸ τὰ βιβλικὰ ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ πατερικὰ κείμενα, ἐνῶ ἡ θυσία τῆς οὐσίας ὑπὲρ τοῦ τύπου θυμίζει συμπεριφορὲς πού καταδίκασε ὁ Ἰησοῦς σὲ ὀρισμένους συγχρόνους του.

III

Τὸ ἔργο τοῦ Ὁρθόδοξου ἐρμηνευτῆ συνίσταται στοῦ νὰ ὑπηρετεῖ τὴ βιβλικὴ ἀλήθεια καὶ νὰ προσπαθεῖ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι νὰ τὴν παρουσιάσει μέσα στὰ νέα πολιτισμικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς του προσφέροντας ἔτσι ἔργο διακονίας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔχοντας τὴ συναίσθηση ὅτι ἡ ἀλήθεια βρίσκεται πιὸ πάνω ἀπ' αὐτόν. Ἀντιστρόφως, ὅταν ἀντὶ νὰ ὑπηρετήσει τὴν ἀλήθεια τὴν θέτει στὴ δική του ὑπηρεσία, δηλ. τὴ χρησιμοποιεῖ γιά τὴν ἐξυπηρέτηση δικῶν του στόχων, τότε δέν διακονεῖ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἀλλὰ τὸν ἐαυτό του. Στὴν πρώτη περίπτωση μπορεῖ ἀκόμη καὶ νὰ θυσιάσῃ γιά τὴν ἀλήθεια, ἂν χρειασεῖ, – πρῶτα τὸ ὅποιο ἔγινε στὴ διάρκεια τῆς μακροαίωσης ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Στὴ δεύτερη περίπτωση, θυσιάζει τὴν ἀλήθεια. Αὐτὸ ὅμως συνιστᾷ μία παθολογικὴ κατάσταση μὲ ἐκδηλώσεις τὸν φανατισμὸ καὶ τὴ μισαλλοδοξία – φαινόμενα πού σημειώθηκαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἀλλὰ παρατηροῦνται καὶ σήμερα.

24. Γ' Βασ. 8, 39β-43. Πρβλ. καὶ Β' Παραλ. 6,32-33.